

A közigazgatás népi szervei.

VII.

A bíró körül találjuk azután a következő hatósági személyeket: *öregesküdt, törvénybíró* vagy *esküdt tanácsbeli*¹ a községi tanács elnöke, feladata a tanács elé kerülő ügyekben a kihallgatás és a végzés kihirdetése, a bíró tanácsadója.² Ma már teendőt az 1886. XX. tc. szabályozza. Elnevezései fiaskutya,³ hites,⁴ a hitesek segítségére vannak a bírónak az igazgatásban és bíraskodásban,⁵ fidus, juratus,⁶ juratus assessor,⁷ hitesember,⁸ eskutya,⁹ hitösség: az esküdtek testülete.¹⁰ Ilyen esküdt volt a szolgabíró mellé rendelt kezés is a községi közigazgatás végzésére.

Választott tisztviselő volt az *adószedő*¹¹ és Szegeden 1741-ben az *adószedő-bírák* és a *biztos* (comissarius) is.¹² Verőcén az újonnan megválasztott bíró rendelt maga mellé adószedőt.¹³ A magyar embernek az adóval s ezen keresztül az adószedővel szemben érzett ellenszenvét mutatja számtalan tréfás, csipkelődő megjelölés, mely az adószedő személyét s az adót illeti: Radó: tized- vagy adóbehajtó,¹⁴ dulló: adóbehajtó hajdú,¹⁵ adópiszkos,¹⁶ dobfarka, nyúzóké, pénznyelő,¹⁷ húzóvonó,¹⁸ egzsektor (egzaktor),¹⁹ exactor, coactor, eranarches, Calepinus szerint steuer einnehmer.²⁰ Belik: bizonyos adónem,²¹ emésztő adó: fogyasztási adó.²² Kollektor: községi pénztáros.²³

Halottkém: dögész,²⁴ halottgém,²⁵ feladatát az 1876. évi 31.025. sz. rendelet szabályozta, ettől kezdve hatósági megbízott. (V. ö. halólevél, halomány levél, halotti bizonyítvány.)²⁶

Gyám:²⁷ furmondor,²⁸ hatáskörét szintén rendezte az újabb törvényhozás. (V. ö. 1877. XX.)

¹ Hornyig 2 : 214. — ² Kovács 29. — ³ Zemlen, MITSz. 1 : 585. — ⁴ Heves m. Székelyföld, MITSz. 1 : 869., Erdővid., Kriza 145. — ⁵ Kovács 32. — ⁶ Szenczi Diet. — ⁷ Hor. Mem. 641. — ⁸ Székelyföld, MITSz. 1 : 869. — ⁹ Tály, MNyr. 4 : 565. — ¹⁰ Háromszék, Kriza 371. — ¹¹ Verőce, Rész 326., Hornyig 2 : 214. — ¹² Kovács: Szeged 91. — ¹³ Rész 326. — ¹⁴ Veszprém, MITSz. — ¹⁵ Dunántúl, Rábaköz, MNyv. 2:410., Balaton-mellék, Kemenesalja, MITSz. 1 : 438. — ¹⁶ Szentcs., MNyr. 6 : 179. — ¹⁷ Palócság, MNyr. 21 : 509. — ¹⁸ Tokaj, MNyr. 23 : 384. — ¹⁹ Tály, MNyr. 4 : 434. — ²⁰ Calepinus, BécsiC., ErdyC., ÉrsC., I. Nyelvtört. Szótár., Landovics 1 : 92. b. — ²¹ Moldvai csángók, MNyr. 9 : 447. — ²² Szökedenes, MNyr. 3 : 141. — ²³ Nagyajta, MNyr. 34 : 105. — ²⁴ Örség, MNyr. 13 : 383. — ²⁵ Marostorda m., MNyr. 8 : 69. — ²⁶ Gyöngyös, MNyr. 4 : 470., 471. — ²⁷ Kovács: Szeged (1741-ből) 91., Karesú (1743-ból) 100. — ²⁸ Dunántúl, MNyr. 5 : 67.

VIII.

Kisebb községi hivatalok voltak még:

Kisbíró: appariator, kleinrichter,¹ falusi bíró,² futosó bíró,³ — Budán 1540-ben a beteg főbíró helyett a kisbíró (futosó bíró) intézte a

város ügyeit,⁴ — kisesküdt,⁵ apparitor, magister pagi, iudex minor: mai népi elnevezései: firmender,⁶ csetnek⁷ s a falu vagy város dobosa, aki a hirdetéseket kikiáltja, kutula,⁸ Gyergyóban a dobos „pógár“,⁹ Szegeden 1724-ben fizetése 30 forint, egy pár csizma s egy köpönyeg,¹⁰ szabados bíró: „Azon faluban wacion két szabados byro“.¹¹ Verőcén az újonnan megválasztott bíró választott magának kis bírákat és polgárt.¹²

Ármás: községi szolga,¹³ *hadnagy*: helység szolgája,¹⁴ lictor, hascher,¹⁵ *hajdú*: város cseléd,¹⁶ *pándúr*:¹⁷ vármegye szolgája,¹⁸ bács-megyei szerb vagy szász születésű katonák, a vmegyékben rendőri szolgálatot teljesítő fegyveres közegek, *csetnek*: vármegye szolgája,¹⁹ *látó*: u. a.,²⁰ *tizedes*: városszolga,²¹ *városszolga*: rendőr,²² *policár*: városi rendőr,²³ *zsitár*: határőr,²⁴ *cirkáló*: titkos őr, aki a mulatságok alkalmával a rendre ügyel, de úgy, hogy a mulatók észre ne vegyék,²⁵ *zsindikus*: községi alkalmazásban levő régi megyei út munkás,²⁶ *ordinánc*: szolga.²⁷

Látó: kiküldött lovas ember, aki az égés részleteiről hírt ad,²⁸ (mezei lovasok fizetése 40 forint)²⁹ fullér, furér: fourier,³⁰ előfutó, előhírnök, postás,³¹ táblás (táblás) levélhordó, levélvivő szeres,³² gyalogszeres: gyalogposta.³³

Községi közfeladatot végez a *sintér*. Az egyes helyek statutumainak különbözősége szerint néhol választották, másutt s általában a bíró fogadta fel. Egyéb népi elnevezései: bogyo,³⁴ beneli,³⁵ csamangó,³⁶ fandi,³⁷ gyepi, gyöpi,³⁸ gyepű,³⁹ gyöppi,⁴⁰ hipi,⁴¹ lukodli, lokedli.⁴² Az 1888. VII. tc. szerint hatósági megbízott; régen a hóhéri teendőket is ellátta.

¹ M. Nemz. Múz. LT. (1535-ből), Urb. et Cons. 12/42. (1535-ből), u. o. 1: 21. (1668-ből), Mon. Hist. 1: 37., 20.; 57., 146., Hornyig 2: 214., Gazd. tört. Szemle 7: 406. — ² Comenius 142., 175. (1673-ből). — ³ U. o. 131., 162., Gierkács. 4: 286., 289., Arch. Rák. 5: 319. — ⁴ Takács Magy. 42. — ⁵ Kovács 33. — ⁶ Kassa vid., MNyr. 17: 238. — ⁷ Takács 2: 299., Dunántúl, MNyr. 5: 128. — ⁸ Makó, MNyr. 9: 377. — ⁹ MNyr. 34: 321. — ¹⁰ Kovács: Szeged 87. (Városi jegyzőkönyvek, 1724-ből. — ¹¹ Urb. et Cons. 64/35. — ¹² Verőcén. — ¹³ Szilágy m., Berettyó mellék, MNyr. 17: 133., Takács Magy. 111. — ¹⁴ MTSz. — ¹⁵ Régi M. Nyelvmemlékek 3: 93., Mon. Hist. Irók 8: 418., 419. — ¹⁶ Hódmezővásárhely, MNyr. 8: 92. — ¹⁷ V. ö. miles Rascius, Hlyrici, Sándor. — ¹⁸ MTSz. 2: 70. — ¹⁹ U. o. 1: 284. — ²⁰ Bácska, RTSz. 284/a. — ²¹ Cegléd, MTSz. 2: 743. — ²² Hornyig 2: 214., Marosvásárhely, MNyr. 15: 289. — ²³ Patakfalva, MNyr. 34: 206. — ²⁴ Apáca, MNyr. 34: 49. — ²⁵ Rőjtök, MNyr. 2: 369. — ²⁶ Szilágy m., MNyr. 14: 431. — ²⁷ Gyergyó, MNyr. 34: 321. — ²⁸ Baja, MTSz. 2: 1299. — ²⁹ Kovács: Szeged 93. — ³⁰ KirBesz. 146., Tört. Tár 1: 159.; v. ö. fullajtár, OklSz. — ³¹ Tapolca, MNyr. 10: 475., Halas, MNyr. 14: 575. — ³² Székelyföld, MTSz. 2: 629. — ³³ U. o. 1: 744., v. ö. NyTSz. 3: 194. — ³⁴ Szilágysomlyó, MNyr. 16: 238. — ³⁵ Komárom, MNyr. 7: 281. — ³⁶ Kecskemét, MNyr. 4: 284., 9: 93. — ³⁷ Maramaros, MNyr. 4: 284. — ³⁸ Hetés, MNyr. 19: 575. — ³⁹ Örség, MNyr. 1: 462. — ⁴⁰ U. o. 7: 281., 19: 575., Göcsej, MNyr. 7: 281., 19: 575., Nagylengyel, MNyr. 7: 131. — ⁴¹ Maramaros, MNyr. 9: 428. — ⁴² Győr, MNyr. 7: 281., Fehér m., MNyr. 5: 36., Szekesfehervár, Baja, MNyr. 16: 141.

IX.

Régen, mikor a városok az állandóan várható ellenség miatt fallal voltak körülvéve, igen fontos volt a *kapuőrző*, *kapus* vagy amint Kassa 1630-as jegyzőkönyvében találjuk, a *kapudeák*¹ tiszte. A Kecskemét 1677—1690 jegyzőkönyvében felvett esküforma mutatja fontos feladatukat: „teljes tehetséged szerint az szegény városnak igazán szolgálsz, az kapukon ki s bejáró embereket hir nélkül ki nem bocsátasz, semmi néven nevezendő jószágával, szekereüstül, marhástul, miglen Biró uramtul szabadság nem adatik, hirt tévén az város házához, a szerint kik az Város tilalmas erdeibül akár kocsin, akár gyalog fát hordanak, ha eszedben veszed, megmondod“.²

A bakter a német wachter után szláv közvetítéssel került bele a magyarba. Custos, wachter,³ előfordul mint patró,⁴ túlkös vagy türkös,⁵ városi cseléd,⁶ zсібó:⁷ éjjeli őr. Fizetése Szegeden 1760-ban 38 forint.⁸ Külön tisztség a patrógazda: aki az éjjeli őrséget, patróságot szervezi.⁹ V. ö. patrózik: bakterkodik.¹⁰ Eredete a váréletre megy vissza. Feladata volt a község őrzése éjjel, rendszeren 9-től hajnali 4 óráig járta óránként végig a falut, miközben minden órára verset énekelt. (V. ö. Bakternóták)¹¹ Vigyázott a tűzre, sőt erre nappal is kellett vigyáznia. (Székesfehérvár 1689-es rendtartása.)¹² Megszűnésének egyik oka az volt, hogy az énekléssel egyáltalán nem szolgálta a kívánt célt, mert a tolvajok mindig tudták, hogy merre jár; másik oka a rendőrség intézményének felállítása.

Ugyanilyen őrfélék:

vigyázó: toronyőr;¹³

korombíró: a konyhák tisztaságára s a tűzre felügyelő személy;¹⁴

pörnyebíró: a tűzbiztonságra s az ehhez tartozó dolgokra ügyel fel;¹⁵

pipabíró: azzal volt megbízva, hogy vigyázza meg, ki pipázik vagy szivarozik a faluban tilalom ellenére;¹⁶

szitokbíró: rendre felügyelő előljáró (V. ö. káromkodási tilalom);¹⁷

szemétbíró: curator stercoris, mistaufseher, misttraeger;¹⁸

sárlátó, *mértéklátó*, *kenyérlátó* és *révlátó* vagy *révbíró*: urfart-richter;¹⁹

kárlátó: a dulások s az átvonuló katonaság által okozott károkat becsülte meg;²⁰

a pásztorok előljárói között találjuk a *kútbírákat*: feladatuk valószínűleg a kutak tisztántartása volt (V. ö. határjárásnál a kutak tisztításának kötelessége);²¹

koldusbíró:²² Vácon 3 koldusbíró volt kijelölve a koldusok közül, akik ellenőrizték, hogy csak azok koldulhatnak, akiknek engedélyük van,²³ a koldusbíró főként az idegeneket ellenőrizte.²⁴

A közösséggel szemben fennállottak bizonyos kötelességek, amelyeket a lakosok nem úgy, mint az adót, pénzben fizették, hanem ter-

mészetben, munkában végeztek. Ujabban törvényileg van szabályozva ez a természetben végzendő kötelezettség (kényszermunka), mely azonban ma pénzben is megváltható, sőt meghatározott esetekben kötelezőleg megváltandó. Ilyen kötelezettségek voltak:

faludolga: köteles munka, amelyet az egyes lakosok a falu számára tartoztak végezni,²⁵

gyalogsor: községi ingyenes gyalognapszám,²⁶

gyalogszer: gyalognapszám, kézi napszám,²⁷ gyalogszeres: gyalog vagy kézi napszámos,²⁸

hetelős: közszolgálatra kirendelt hetes pl. fuvaros,²⁹ v. ö. hetelőrend,³⁰ hetes:³¹ in hebdomadem se locans, mercenarius hebdomadalis, wochenlöhner, wochenwerker,³²

hétszám: urdolga vagy robot, amit a jobbágy hetenkint tartozott elvégezni,³³

colkert: olyan kert, amelyben a falu minden lakosa annyi ölet tartozik felállítani, amennyit kirónak rá.³⁴

¹ Takács Szeg. 378. — ² Hornyig 2 : 509. — ³ Gvadányi 290., Takács Magy. 111. — ⁴ Arács, MNyr. 22 : 239. — ⁵ Szentes, MNyr. 8 : 331. — ⁶ Nagykálló, MNyr. 12 : 429. — ⁷ Bars m., MITSz. 2 : 1072. — ⁸ Kovács: Szeged 94. — ⁹ Törökszentmiklós, MNyr. 32 : 53., Háromszék, MNyr. 25 : 383., Földes MNyr. 7 : 255. — ¹⁰ Székelyföld, MITSz. 2 : 97. — ¹¹ Székesfehérvár, 1689-es rendtartása, Gazd. tört. Szemle 5 : 37. — ¹² Kovács 28. — ¹³ Makó, MNyr. 9 : 378., v. ö. Vigyázó: excubitor, Calepinus; wachter, wache, Heltai 439., Pázmány 203., Zrínyi 1 : 50., 106., Arch. Beres. 279. — ¹⁴ Balaton vid., MITSz. 2 : 1181. — ¹⁵ Halas MNyr. 17 : 91. — ¹⁶ Röjtök. MNyr. 2 : 369., Nagylózs, MNyr. 30 : 444. — ¹⁷ Nagylózs, MNyr. 30 : 444. — ¹⁸ Bethlen, 2 : 12. — ¹⁹ Takács 3 : 274. — ²⁰ U. o. — ²¹ Takács 2 : 299. — ²² Takács Szeg. 378. — ²³ Karcusú 2 : 92. — ²⁴ U. o. 2 : 67. — ²⁵ Beregrákos, MITSz. 1 : 559. — ²⁶ Tinnye, MNyr. 7 : 89. — ²⁷ Székelyföld, MITSz. 1 : 744. — ²⁸ U. o. — ²⁹ Alföld, MNyr. 4 : 329., Mindszent, MITSz. 1 : 851. — ³⁰ Vajda 1 : 15. — ³¹ MNyTsz. — ³² OklSz. 375. — ³³ Háromszék m., MITSz. 1 : 850. — ³⁴ Székelyföld, MITSz. 1 : 243.

X.

Szőlők, erdők, mezők és állatok őrizete igen fontos feladat volt a vagyon védelme és a rendtartások betartása szempontjából. A bírák között több olyan hivatalt találunk, amely részben szintén az őrzéssel állott kapcsolatban, alapjában azonban inkább az örök ellenőrzője, felügyelője volt. (V. ö. hegybíró, határbíró stb.)

Szőlőkben a felügyeletet a szőlőcsész, szőlőpásztor, szőlőkerülő látja el. Szőlőőrző: vinitor,¹ vineator,² weinbergshüter,³ vinearum custos, trauben hüter,⁴ weinberghüter.⁵ Hivatalba lépése előtt esküt tartozott tenni, hogy a szőlőhegy kerülésében híven eljár, gyepün belül levő szőlőt és gyümölcsöt el nem hordat, atyafiságot, barátságot, adományt, félelmet, szóval mindeneket hátrahagyván, teljesíti kötelességét. A szőlőpásztorok a főinspektor és a hegymesterek előtt tettek esküt (II. Rákóczy Ferenc szabályzata 43. §.);⁶ feladata továbbá, hogy a tolvajt megfogja s a hegymesterhez vigye megbüntetés

végezt. Szőlőéréskor minden szőlőhegyen egy-egy ifjú legényt eskettek meg, „aki éjjel-nappal, nem úgy mint azelőtt, hanem híven és igazán megőrizze a szőlőket és haza ne hordja éjszakára s nappal is másnak se adja el a szőlőt”. Hegyalján a szőlőpásztorok megválasztása után következik a „pásztortétel”: nyolc nap leforgása alatt az őrzésében levő „törvény”-en el kell készítenie a kunyhót s ez előtt a „szabadulás”-ig reggel, délben, este a „csattogtató kelep”-pel a szokásos verseket eljátsza. Ezek után pedig a szükséges „kerülést” megtenni el ne mulassza. A „szabadulás” az utolsó fürt leszedése után volt, mikor a kunyhót felgyújtotta. Másnap reggel szedte be a „pásztorbért”. Zalaegerszegen és Zemplénben az éréstől kezdve egész szüretig az eladó lányok kiköltöznek a szőlőbe s az őrzésben segítségére vannak a pásztoroknak. Elnevezései: budár, pendár. — Az 1894. XII. tc. értelmében a hegyközségek a szőlőterület őrzésére megfelelő számú hegyőrt kötelesek alkalmazni, a terhet az érdekeltek viselik.

A már említett erdő- és fabíróknak segítségére voltak az erdő felügyelői: az erdész, erdőőrző, — őriző: silvae custos, waldhüter,¹³ erdőpásztor: nemoris custos, salluarius, forster, waldhüter,¹⁴ erdőkerülő: vagitor, custos silvarum,¹⁵ hegykerülő: berghüter,¹⁶ csósz: vagiator, custos silvarum et pratorum,¹⁷ erdőóvó: custos silvarum, waldhüter,¹⁸ erdőbíró: magister silvae, waldaufseher,¹⁹ fabíró: custos silvae, waldaufseher,²⁰ székely: ör, kerülő. Zemplén-megyei Zomborról a szepesi kamarákhoz intézett jelentésben 1573-ban: „mikor én székely voltam . . .”; „székelyek voltunk negyedfél esztendeig”; „midőn egy néhány esztendeig székely voltam . . .”²¹ Az erdő őrizetét az 1879. XXXI. tc. 17. §. rendezte. Népi elnevezései: festér (fórster),²² erdős,²³ hajtó,²⁴ lábaserdőcsósz, aki a védelmi teendők teljesítésével van megbízva,²⁵ szalmester²⁶ a fenyőszalak felügyelője; lineás csósz, aki a fadöntési, tűzifa kiválasztási és tűzifa fuvarozási munka vezetésével és felügyeletével van megbízva.²⁷

A határ és mezők őrizetét a határbírókon, stb. kívül a mezőőr végzi, feladata a határt barmoktól, emberek kártevésétől megvédeni, kárt okozó barmot behajtani, a kártevőt elfogni s a bírónak átadni.²⁸ Egyéb elnevezései: mezőőrző: camparius, feldhüter,²⁹ mezei rendőr, csósz,³⁰ mezőpásztor:³¹ vagiator, custos silvarum et pratorum, feldhüter,³² mezőkerülő,³³ hadnagy,³⁴ mezőbíró,³⁵ rétpásztor,³⁶ határpásztor,³⁷ cirkáló: csósz, rétpásztor,³⁸ zsitár,³⁹ látó,⁴⁰ plajtás.⁴¹ — Verőcén rendszerint Erzsébet napján választották a mezőcsószt a többi községbeli emberrel együtt.⁴² A csószok fizetése Szegeden 1760-ban fejenként 22 forint.⁴³ „Mezőkerülők(ne)k hasznok. Minden ekes embertül fel vika Debr. buza, fel ekes embertül egy quarta.⁴⁴ Dinnye Pásztorok(nak) fizetések. Minden nyilas dinnye földtül Debrecz vika egy quarta idest negyed resz, es algabona is egy quarta. Minden nyilasbul negy dinnye — kit vehet maga hasznara”.⁴⁵ — Mezőrendőrség-

ről az 1840. IX. tc. s ennek hatályon kívül helyezésével az 1894. XII. tc. rendelkezik, melynek értelmében a politikai községek kötelesek megfelelő számú mezőőrt alkalmazni; a terhet az érdekelt birtokosok viselik. Járuléka a csőszkéve, a learatott gabonából a csősznek őrzési díj fejében járó rész.

A csőszrel kapcsolatban álljon itt még e néhány adat: *goré*: kunyhó, csősz kunyhó, a csősznek magas oszlopokon álló vigyázóhelye,⁴⁶ *lármafa*: csőszlábtó, földbe ásott és létrafogakkal ellátott faszál,⁴⁷ *lajmó*: kukorica csőszök vigyázó létrája, földbe ásott szálla keresztben átdugott fokokkal,⁴⁸ *lambó*: u. a.,⁴⁹ *csörgősbot*: csőszök és pásztorok furkós botja, amelynek furkós vége felé egy-két vaskarika van lánodarabként oda erősítve.⁵⁰

¹ BécseiC. 183. — ² DuCange. — ³ Kronst. 1:102. — ⁴ Károli 1:528., Mikes 383. — ⁵ Gazd. tört. Szemle (1694-ből) 1:168. — ⁶ U. o. — ⁷ U. o. 1:87., Nagyszöllös, u. o. (1674-ből) 2:180. — ⁸ U. o. 2:199. — ⁹ Népr. Ért. 6:305. — ¹⁰ MOZemplén 158., Zalaegerszeg, Vas. Ujs. 1887:815. — ¹¹ Kiskúnhalas, MNyr. 14:286., Szeged, MTSz. 1:188. — ¹² Klézse, MNyr. 14:42. — ¹³ „Valentinum Erdewewryzew“, Múz. Kállay 14/39., Urb. et Cons. 12/42. (1587-ből), Tört. Tár 1:393. — ¹⁴ PPBl., Gyergyó, MNyr. 34:321. — ¹⁵ Verbóczy 33. (1639-ből), Simai 77. (1629-ből), GérKárCs. 4:286., 297., Gazd. tört. Szemle 5:407. — ¹⁶ GérKárCs. 4:456. — ¹⁷ Verbóczy 33., Index, Haan 2:222., Mon. Hist. 1:273. — ¹⁸ Arch. Batthy. Sebesiana, fasc. 2. nr. 4., Heim 120., Múz. Soós, v. ö. NytudKözl. 25:152. — ¹⁹ GérKárCs. 4:297. — ²⁰ Mon. Hist. 1:369. — ²¹ Gazd. tört. Szemle 2:291. — ²² Csik m., MTSz. 1:581. — ²³ Sorok, MNyr. 22:144. — ²⁴ Deésakna, MNyr. 1:328., Marosludas, MTSz. 1:285. — ²⁵ Cserhát, Erd. Lap. 22:864. — ²⁶ Heves m., MTSz. 2:480. — ²⁷ Cserhát, Erd. Lap. 22:864. — ²⁸ Kovács 37. — ²⁹ Szecei Dict., DuCange, GyöngySz. 3624. — ³⁰ Takács Magy. 111. — ³¹ Balaton mellék, MTSz. 2:173., Rábaköz, MTSz. 1:609. — ³² Verbóczy 33., Haan 2:222., Mon. Hist. 1:273. — ³³ Nagyszalonta (1714-ből) Népr. Ért. 18:37. — ³⁴ MTSz. 1:274. — ³⁵ Takács Magy. 3:102. — ³⁶ Balaton mellék, MTSz. 2:240. — ³⁷ Gyergyó, MNyr. 34:321. — ³⁸ Balaton mellék, MTSz. 2:140. — ³⁹ Keresztúr vid., MNyr. 25:383., Lozsád, MNyr. 22:502., 23:144., Klézse, MNyr. 7:478., MTSz. 2:1079., Apáca, MNyr. 34:49., v. ö. zsitár: határór, Apáca, MNyr. 34:49. — ⁴⁰ Baja, MNyr. 33:571. — ⁴¹ MNyr. 37:377., Arad, Nyelvtud. Közl. 12:108. — ⁴² Részó 326. — ⁴³ Kovács: Szeged 93. — ⁴⁴ Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁴⁵ U. o. — ⁴⁶ Balaton mellék, Kecskemét, Palócság, MTSz. 1:707., Szeged, MNyr. 2:297. — ⁴⁷ Uzon, Csikszentkirály, MTSz. 1:1296. — ⁴⁸ Csallóköz, MTSz. 1:1280., Bácska, MNyr. 16:92. — ⁴⁹ Csallóköz, MNyr. 1:280. ⁵⁰ U. o. MTSz. 1:358.

XI.

Az állattenyésztés a magyarság legősibb foglalkozásai közé tartozik. Hazánk területén való letelepedése előtt a magyarság is nomád pásztor nép volt, mely fel s alá kóborolt baromcsordáival a kelet-európai pusztaságon. Később az állandó letelepedés következtében különválik a katonáskodó elem, mely a külföldön kalandozik, zsákmányol s az állatörző csikósok, gulyások, kanászok, akik már egészen külön néposztályt alkotnak. A csikós akkor még nem volt olyan általános elnevezése a ménések őrzőinek, mint ma; helyneveink

szerint lovászoknak hívták őket s a főlovászmester alá tartoztak. Eféle feladatot végeztek:

a gazda pásztor: summus pastor, oberhirt;¹

ménés pásztor: equarius, rosshirt;²

gulyás: vaccarius,³ pásztor boum, ochsenhirt;⁴

csordás (csordós): armentarius, viehhirt,⁵ csordapásztor: pastor armentorum, viehhirt;⁶ ökrök csordása,⁷ barompásztor: custos pecoris, viehhirt,⁸ baromőrző: pecorarius,⁹ viehhüter,¹⁰ tehénpásztor: pastor vaccorum, kuhhirt,¹¹ tehénőrző: pascens,¹² borjúpásztor: pastor vitulorum, kalbshirt,¹³ pásztor: pastor,¹⁴ hirt,¹⁵ ökörpásztor: bubulcus,¹⁶ v. ö. bubuleitare, bubulei officio fungi: pásztorságot tenni,¹⁷ ochsenhirt,¹⁸

dísznópásztor: subulcus, suarius, porcarius: kánász,¹⁹ schweine hirt,²⁰ idsznóőrző: u. a.,²¹ subulchus: kánász,²² eme-pásztor: scrofi-pascus,²³ sauhirt.

szamárpásztor: asinarius,²⁴ eselwärter,

tevépásztor: camelarius,²⁵ kamelwärter,

juhász: pastor ovium, opilio (v. ö. opilonatus: juhtenyész, schäfer,²⁶ *kospásztor*: caprarius, ziegehirt,²⁷

lúdpásztor: anserarius,²⁸ gänsehirt.

Az állatok őrizetét a közösség által választott emberek végezték, amint az a Hegyhát vidékéről pl. fel van jegyezve, a választást áldomással ülik meg, a bort a fogadottak viselik, s a koresmából a kisbíró segélyével nagy korsókban viszik a falu házához.²⁹ Fizetésük, ellátásuk különbözőképen történt, de alapjában mégis közellátás volt. Hegyhát vidékén tavasz kezdetén a csordás, kánász a kisbíróval házról házra járnak és hosszú mogyorófa pálcára róvással felmetszik a kihajtandó állatok számát. Minden darab után egy „fertál“ gabonát kapnak, a csordás azonkívül egy kenyeret, a felírásnál pedig tojást, zsírt, szalonnát és szerencse garast. A falu házában laknak, s lakásaik javítása is közmunka, „faludolga“.³⁰ — Nagyszalontán 1714-ben a pásztorok fizetése a következő volt: „Guljasok, minden öreg marhátul esztendeig 4 poltr. idest 12 dr. Ha karácsonig őrzi egy öreg marhatul 1 egy kenyér. Negy tavajitul karácsonig 3 három poltr. ket ket öreg marhatul 1 egy kenyér. Negy tavaiaktul 1 egj kenyér. Ha aratasig őrzi 2 poltr., ha aratas utan halytják eleiben esztendeinek-vigiig 2 poltr. 6 dr. Két öreg marha bőr edgyik cserzet, masik szőrös. — Ökrök csordássának Biri. Karácsonig két ökörtul 15 dr. két ökörtül egy kenyér, Bocskor(na)k egy szőrösbőr. — Tehenek csordassa(na)k jövedelme. Karácsonig egy tehentül 2 poltr., ha aratásig őrzi 3 dr. ha arataskor hajtják elebe 3 denr. Ket tehentül egy kenyér es edzeri telly fejis. Bocskornak egy szőrösbőr. — Bornyuk Pásztoranak. Minden heten egyszer a teheneket meg felyheti. — Ménés Pasztornak Convencioja. Sz György napjatul fogva karácsonig minden lutul 15 denar idest tizenöt pinz. Két lotul egy kenyér, 10 tiz lo-

vak vidiekiek engettetnek meg boeskor pinzre, seilicet pinzes lovak“.³¹ — Baranya-Ozd vidékén első kihajtáskor a jószágtulajdonos annyi tyúktojást vesz magához, a hány barimot bocsát a legelőre; kiáll a kapuba s midőn a gulyás, csordás, csikós odaért, neki adja a tojásokat, letevén azokat magá elé a földre (t. i. azért, hogy amint lehajolni nem rest, ne legyen rest a jószág után futkosni sem).³² — Vépen, Vas megyében Szt. Márton napján a kanász eljárja a házakat, elmondja mondókáját s mákos vagy túróslepényt s pénzt kap.³³ — Rákospalotán régente karácsony szombatján a pásztorok kezükben fűzfa csomóval mindazokat a helyeket bejárták, ahol gondjukra bízott marha volt, s a fűzfacsomóval a háznépet meglegyintették, elmondották mondókájukat s a gazda korszójukba bort öntött, a gazdasszony pedig zsákiukba kolbászt, sonkát tett.³⁴ — A Felvidék magyarulakta helyein mogyoró vesszőnyalábbal jártak karácsony böjtjén, a gazdasszony megajándékozva a csordást, 1—2 vesszőt megtartott.³⁵ — Szegeden 1760-ban a gulyások fizetése fejenként 74 frt.³⁶ Jövedelmük még: a *behajtó*,³⁷ *hajtóbér*,³⁸ azaz bírságpénz, amelyet a tilosban kapott s behajtott állatért kell fizetni, *fűbér*: census pascui, a marhák legeltetéséért járó pénz,³⁹ *weidegeld*, *weidelohn*,⁴⁰ *fűpénz*: census pascui stb.,⁴¹ *boeskor pénz*, minden a legelőre kijáró tehén után a pásztornak fizetendő 4—6 krajcárnyi illeték.⁴²

Hegyhát vidékén máig fennmaradt az a szokás, hogy a *kovácsot* is évről-évre választják, a „falu házában“ lakik, fizetése az ekevas élesítéseért, telkes gazda szerint természetben jár ki, többi munkáját készpénzben fizetik.⁴³ — Szüret alkalmával a kovácsnak, valamint a kanásznak és csordásnak szabad a koledálás, midőn a hegyen végig mennek és minden pincében 1—2 liter mustot és némi válogatott szőlőt kapnak.⁴⁴

¹ Monoszlai 2. — ² GérKárCs. 4:316., Mon. Hist. 1:29., LelKonv. 1425-ből, 45/53., OINád. „Szám“ 1544-ből, 40., Urb. et Cons., 1584-ből, 56/33., OINád., 1588-ből, 41., Népr. Ért. 18:37. — ³ PPBl. — ⁴ Mon. Hist. 1:280., Arch. Rák. 1:261., OINád. 1588-ből, 41., Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁵ Zichy Okm., 1400-ból, 5:116., PannLev., 1480-ból, 51. Rr., Arch. Batthy., 1488-ből, 3/3., u. o., 1489-ből, 3:2., VeszplLev., 1519-ből, 228., Urb et Cons., 1597-ből, 12/42., Mon. Hist. 147., Thaly Ad. 1:80. — ⁶ KanViz. 139., Kreszn. — ⁷ Nagyszalonta, 1714-ből, Népr. Ért. 18:37. — ⁸ Alvinczi 95., Geleji 1:155., Tyukodi 566. — ⁹ Calepinus. — ¹⁰ JordC. 587. — ¹¹ Ozorai 254., Molmár 52. — ¹² MünchC. 150. — ¹³ Urb. et Cons., 1554-ből, 45/36. — ¹⁴ Calepinus. — ¹⁵ PPBl., EhrC., BécsiC. 215., MünchC. 28., JordC. 118., Bornemisza 18., Félégyházi 14., GérKárCs. 4:368. — ¹⁶ Comenius 77. — ¹⁷ Gyöngy. Szótár 3324. — ¹⁸ Medgyesi 43. — ¹⁹ Száz. 16:33. — ²⁰ OINád., 1544-ből, 40., u. o. 1588-ből, 41., Gazd tört. Szemle, 1592-ből, 6:179., Calepinus, PPBl., GérKárCs. 4:455., Thaly 2:257. — ²¹ Arch. Batthy., 1505-ből, 697. — ²² Batthy-Leg., 1217-ből, 2:308. — ²³ Calepinus. — ²⁴ U. o. — ²⁵ U. o. — ²⁶ CornC. 319., JordC. 14., Bornemisza 282., Alvinczi 1:604. — ²⁷ Mon. Hist. 1:34. — ²⁸ PPBl. — ²⁹ Ethn. 11:139. — ³⁰ U. o. — ³¹ Népr. Ért. 18:37. — ³² Ethn. 9:378. — ³³ U. o. 31:97. — ³⁴ Népr. Ért. 15:220. — ³⁵ Ethn. 8:378. — ³⁶ Kovács: Szeged 94. — ³⁷ Udvarhely m., MNyr. 4:374. — ³⁸ Heves m., MITSz. 1:785. — ³⁹ Kreszn. — ⁴⁰ Ballagi, OINád., 1588-ből, 41. — ⁴¹ OINád., 1492-ből, 36:992. — ⁴² Hidás, Tornyosnémeti, MNyr. 31:349. — ⁴³ Ethn. 11:139. — ⁴⁴ U. o.

XI.

Amint a községeknek közigazgatási szükségletei kielégítésére megvolt a maga választott szervezete, úgy a legénysorba serdült ifjúságnak is megvan a maga vezetője: a *legénybíró*. A szokás igen régi; említi Gelei Katona,¹ Bartholomaeides,² Bél Mátyás³ és Dugonics.⁴ Sok helyen a városokban a fiatalság egyesületet alkotott s az előírt rendtartás szerint szabályozták a táncot. Ilyen pl. a kőszegi ifjak articulusai 1679., hogy azonban nem új dolog volt, megmondja a szabályzat: „a régi jó szokások alapján készült“. Minden évben választottak főtáncmestert és vicitáncmestert, s úgy ezeknek, mint a „reguláknak“ engedelmességgel tartoztak.⁵ Legtöbb helyen választják a legénybíró,⁶ de hogy kik és hogyan (Kalotaszegen pl. „a legkorosabb legényt“), arról mit sem szólnak a feljegyzések. Az egyetlen Bény községből találunk adatokat, ahol a „legénycéh“ megegyezett abban, hogy ki legyen a legénybíró s este, amikor az illető megérkezett a fonóba, „megemelték“ s felkiáltották: Eljen a bíró.⁷ Muzslán a „fiatal bíró“-n kívül választanak még polgárt és két táncmestert.⁸ Ahol a pütkösi király a legénybíró, ott löversennyel döntik el a választást,⁹ s ez a falu leányaitól jutalmul fekete selyem kalapot s erre lengő tollat és tölgykoszorút nyer.¹⁰ Rakamazon az ú. n. királyfutáson a kocsisok lóháton, az ökrészek gyalog futnak a kitűzött cél felé, az első lesz a király, második a kisbíró. Kevés pihenés után a király és a kisbíró újra futnak s ha a király győz, a kisbíró annyi bort tartozik neki fizetni, amennyit az meg tud inni, ha pedig a kisbíró győz, a király köteles alattvalóit megvendégelni.¹¹ Nyárasdon a választás után a legénybíró jelentkezik a községi bírónál s megkéri őt, hogy ismerje el az ifjúság bírójának, ami rendesen meg is történik.¹² Jelvényét csak egy adatban ismerjük: Nyárádmentén a kezében hordott bojtos pálcá.¹³ Nyárádmentén újévkor, Nyárasdon nagyszombaton történt a választás.¹⁴ — A legénybíró általános joga a táncmultságok és kalákák rendezése s itt a rend fenntartása. Ugyanilyen feladatuk van Aranyosszéken a kezeseknek: ők gondoskodnak tánchelyről, annak feldíszítéséről, náluk jelentkeznek a táncolni akarók s ők fogadják a vendégeket.¹⁵ Nyárasdon körmenet alkalmával ő viszi a zászlót s vezeti a legények csapatát.¹⁶ Muzslán ünnepek alkalmával gondoskodik a templom feldíszítéséről.¹⁷ Kalotaszegen az esküdtekkel minden vasárnapi templomozás után gyűlést tart, s a káromkodáson, vagy más erkölcsiség elleni kihágáson talált hibás legényekre ítéletet hoznak s azt egy kifúrt fapálcával megveretik.¹⁸ Ő az eligazítója a legények egymás közötti viszályainak.¹⁹ Nyergesújfalun egy évig minden multságra hivatalos volt, korcsaszámláját a község fizette, lovait és marháit társai őrizték,²⁰ ez utóbbi szokásban volt Rakamazon is.²¹ Nyergesújfalun még az is szokásos, ha netalán apró vétséget követne el, azért testi büntetéssel nem illetik.²²

¹ Geleji 2 : 417. — ² Bartholomaeides 445. — ³ Bél I. 2 : 230. — ⁴ Dugonics 2 : 206. — ⁵ Takács: Szeg. 254. — ⁶ Dunaszerdahely, Uj M. Műz. 1 : 503., Nyárasd, MOPozsony 242., Muzsla, Vahot: 5 : 12., Kalotaszeg, Vas Ujs. 1856 : 144., Részó 175., Nyárádmente, Ethn. 10 : 47. — ⁷ Népr. Ért. 14 : 49. — ⁸ Vahot 5 : 12. — ⁹ Részó 213., Vas. Ujs. 1856 : 165., Honderű 1845 : I. 462. — ¹⁰ Nyergesújfalu, István b. Naptára 1856 : 55. — ¹¹ Honderű 1846. 2 : 57. — ¹² MOPozsony 242. — ¹³ Ethn. 10 : 47. — ¹⁴ MOPozsony 242. — ¹⁵ Ethn. 2 : 247. — ¹⁶ MOPozsony 242. — ¹⁷ Muzsla, Vahot 5 : 12. — ¹⁸ Vas. Ujs. 1856 : 144. — ¹⁹ MOPozsony 242. — ²⁰ Részó 217. — ²¹ Honderű 1846. 2 : 57. — ²² Részó 217.

*

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni kívánom, hogy ez a dolgozat korántsem teljes, kimerítő feldolgozása a benne felhozott anyagnak. A cél az volt, hogy kiindulási alapot adjon az ezirányú kutatás számára.

Mindazonáltal megállapíthatjuk a következőket: a régi időben az állami közigazgatás csak igen kis körre terjedt ki. A nemesi községek privilégiumaikon belül maguk szabályozták főként gazdasági ügyeiket, — a jobbágyközségek részére részben a földesúr, részben annak jóváhagyásával maguk a községek állapították meg a szabályokat. A különleges gazdasági, társadalmi és politikai élet számos tisztséget teremtett, amelyek ma az állami közigazgatás kiterjesztésével legnagyobb részben megszűntek vagy teljesen átalakultak s feladatkörük a legszűkebbre szorult össze.

Ha végig tekintünk az egyes állások fejlődésén, majdnem mindenütt megláthatjuk, hogyan válik a körülmények által keletkezett állás szokásossá, — hogyan fejlődik ki feladata a falu, város keretein belül s hogyan lesz végül törvénnyé s ezáltal általánossá, egyöntetűvé amit elér ez a dolgozat, már akkor is megfelelt törekvésemnek, az egész országban. Epen ez az egyik igen fontos oka a gyűjtésre való felhívásnak, mert a régi, törvénybe be nem vett hivatalok, feladatok eltűnnek s az emlékezetből is kimennek. S ha ezen célból va-

Szendrey Ákos.

Az idézett forrásművek rövidítése.

1. Könyvek:

Alvinczy Péter: Postilla 1633.

Ballagi Mór: Szótára.

BSzD: Baróti Szabó Dávid Szótára. 1792.

Bartholomaeides: Inelyti.

Batty-Leg.: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium opera et studio Ignatii comitis de Battyán Episc. Transylvaniae collectae et illustratae.* 1777.

BécsiC.: Bécsi Codex, Nyelvelméktár I.

Benedek Elek: A magyar nép multja és jelene 1898.

- Benkő József*: Imago inclytæ in Transilv. nationalis Siculicæ 1791.
- Bél Mátyás*: Compendium avagy rövid summája az egész ker. tudományoknak 1713.
- Bethlen*: gr. Bethlen Miklós önéletrajza.
- Bornemissza Péter*: Prédikációk egész esztendőre 1584.
- Breznay Imre*: A fertálmesterségről 1907.
- Calepinus* szótára 1592.
- Can. vis.*: Canonica visitatio, egyházlátogatás. Kiadta Szuhay Benedek 1900.
- Comenius Amos*: Janua linguæ Latinæ reserata aurea, in hungaricam linguam translata per Stephanum Benjamin Szilágyi 1673.
- CornC.*: Cornides Codex, 1510., Nyelvelméltár VII.
- DebrC.*: Debreceni Codex, Nyelvelméltár XI.
- Demkó*: Felsőmagyarországi városok a XVII—XVII. században.
- DuCange*: Du Cange: Glossarium mediæ et infirmæ latinitatis 1737.
- Dugonics András*: Etelka 1788.
- Ehrc.*: Ehrenfeld Codex, (Jókai Codex), Nyelvelméltár VII.
- ÉrdyC.*: Érdy Codex, Nyelvelméltár IV—V.
- ErsC.*: Érsekújvári Codex, Nyelvelméltár IX—X.
- Félegyházi Tamás*: Új testámentum. 1586.
- Felvinczi*: Az erdélyi protonotária és cancellária dicsérete. 1699.
- Gelei Katona István*: A váltáság titka. 1645.
- Gönczi Ferenc*: Göcsej. 1914.
- Gvadányi József*: Rontó Pál és gr. Benyóvszky Mórincznak élete. 1807.
- GyöngySzótár*: A gyöngyösi szótár töredéke. Kiadta Melich János. 1898.
- Gyárfás*: Parasztvármegye. Műveltségtörténeti értekezések.
- Haq*: Békés vm. hajdana. 1870.
- Hajnik Imre*: A m. bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. 1899.
- Heltai Gáspár*: Száz fabula Aesopusból s egyébünnen. 1566.
- Hornyik*: Kecskemét város története. 1860.
- JordC.*: Jordánszki Codex, Nyelvelméltár V.
- Karcsú Antal Arzén*: Vác város története. 1880.
- Károli Gáspár*: Biblia. 1590.
- KirBesz.*: Királyi beszélgetések. 1749.
- Kovács Márk*: Falusi tisztújítás. 1847.
- Kovács János*: Szeged népe. 1901.
- KresznSz.*: Kresznerics Ferenc magyar szótára. 1831.
- Kriza János*: Vadrozsák.
- Kronst.*: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt I—III. 1886—96.
- Landovics István*: Új segítség (prédikációk). 1689.
- Magy. Jogt. Eml.*: Magyar Jogtörténeti Emlékek. 1885.
- Medgyesi Pál*: Dialogus politico ecclesiasticus az presbyteriumról. 1650.
- Mikes Kelemen*: Törökországi levelek. 1794.
- Monoszlai András*: Apologia. 1588.
- MünchC.*: Münchener Codex, Nyelvelméltár I.
- Natorp*: br. Natorp Tivadar és Oroszi Bálványi Gyula: A dohány és dohány jövedék. 1896.
- Nógrádi*: Idvesség kapuja. 1672.
- Osváth Pál*: Bihar megye sárréti járása leírása. 1875.

- Ozorai Imre*: De Christo et ejus ecclesia. 1535.
PPBL.: Páriz Pápai Dictionarium latino hungaricum. 1708.
Pázmány Péter: Vasárnapi és ünnepi prédikációk. 1636.
Pécsváradi Péter: Felelet Pázmány Péter két könyvecskéjére. 1629.
Reizner János: Szeged története. 1900.
Résó-Ensel Sándor: Népszokások. 1866.
Sándor István: Toldalék a magyar deák szókönyvhöz. 1808.
Simai Kristóf: Nomenclatura seu dictionarium Latino Germanicum. 1809.
Szenczi Molnár Albert: *Dictionarium*.
Szenczi Molnár Albert: *Jubileus* esztendei prédikáció. 1618.
Szenczi Molnár Albert: A ker. *religiora* való tanítás.
Tyukodi Márton: József patriarcha élete. 1641.
Thaly Kálmán: Vitézi énekek. 1864.
Thaly Ad.: Thaly Kálmán, Adalékok.
Takács Sándor: Rajzok a törökvilágból. I—III.
Takács Sándor: *Szegény* magyarok.
Takács Sándor: *Magyar* mult tarlójáról.
Vahot Sándor: Magyarország és Erdély képekben.
Vahot MF.: Magyar Föld és népei eredeti képekben.
Vajda Sámuel: Krisztusnak élete. 1772.
Verbőczy István: Magyar decretum és Indexe. 1639.
Verancsics Antal: Memoria rerum és Lándorfejérvár elveszésének oka.
 — Monumenta Historica. III.
Zelízy: Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. 1882.
Gr. Zrinyi Miklós munkái, Kazinezi Ferenc kiadása.
 2. *Folyóiratok és Lapok*:
Adal.Zemplén.: Adalékok Zemplén vm. történetéhez. Dongó Gyárfás Géza
 IV—VII: 1898—1900.
BudHirl.: Budapesti Hirlap.
Erd.Lap.: Erdészeti Lapok.
Ethn.: Ethnographia. (Néplet.)
GazdtörtSzemle.: Gazdagtörténeti Szemle.
Honderű.
István b. naptára.: István bácsi naptára.
MNyr.: Magyar Nyelvőr.
MNyv.: Magyar Nyelv.
Napkelet.
NéprÉrt.: Néprajzi Értesítő.
NyelvtudKözl.: Nyelvtudományi Közlemények.
Száz.: Századok.
TörtTár.: Történelmi Tár.
TudGyűjt.: Tudományos Gyűjtemények.
Uj m. Múz.: Uj magyar Múzeum.
Uj Nemz.: Uj Nemzedék.
VasUjs.: Vasárnapi Ujság.
 3. *Levéltárak*:
Arch.Batthy.: Battyányi család körmendi levéltára.
Arch. Rák.: Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára.
BércsLev.: Bercsenyi levelézései.

GérKárCs.: Géresi, Károlyi család levéltára.

Lelkonn.: Leleszi Konvent levéltára.

Muz.Kállay: Kállay család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Muz. Soos: Soos család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.: Nádasdy család Nemzeti Múzeumban levő levéltára.

Ol.Nád.Szám.: u. a. számadásai.

Pann.Lev.: Pannonhalmi Levéltár.

Székelv. oklevéltár, kiadta Szabó Károly. 1812.

Szendrő város levéltára.

Urb. et Cons.: N. Múzeum Levéltárának „Urbaria et Conscriptioes” c. gyűjteménye.

Veszp.Lev.: Veszprémi levéltár.

Zichy okm.: Zichy okmánytár.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Vajz.

Móra Ferencnek néhány hónappal ezelőtt *Mit mesél a vajz?* címen megjelent egy humoros tárcacikke, melyben a maga kedves módján arról számol be, hogy mi mindent nem hisz a szegedvidéki nép az archaeologiai ásatások alkalmával a föld mélyéből előkerülő csontvázakról. Engem e tárcában persze az a népnyelvi tény érdekelt legjobban, hogy a *váz* szónak ezen ujságközlemény szerint Szeged vidékén *vajz* alakja van. Azért is érdekelt engem, mert a *váz* szónak ez az alakváltozata *Szinnyei MTsz.*-ában nincsen meg, de főleg azért érdekelt, mert emlékeztem rá, hogy már néhány más szavunk népnyelvi változataiban is feltűnt nekem, hogy magánhangzó és rákövetkező *sz* vagy *z* között ennek vagy annak a vidéknek nyelvjárásában egy metimologikus *i* (vagyis csökkentett nyomatékú *i*) hang fejlődött. (Ezt az *i* magánhangzót a mi közéleti helyesírásunkban legtöbbször a *j* betűvel szoktuk jelölni, pl. *haj*, *száj*, *fojt*, *új*, *tej*, *éj*, *ij*, *bőjt*, *gyűjt* stb.; ezért tehát a *vajz* hangsort is *vajz*-nak írjuk).

Eddig a következő ilyen természetű adatokról van tudomásom: *blúz*-ból Pápa vidékén *blujz* lett (EtSz. 423), *cuspájsz*-ból a sopronmegyei Csepregen *csujszpájsz* (MTsz.), a 'gumipuska' jelentésű diáknyelvi *csúzli*-ből több vidéken *csujzli* (EtSz. 1235), *flaszteroz*-ból Pozsonyban *flajszteroz* (MTsz., ez azonban valószínűleg csak tökéletlen jelölés *flajszteroz* helyett), *gaz*-ból Nyitramegyében *gajz* (Nyr. XXXIV, 42), a 'petroleum' jelentésű *gázból* a csanádmegyei Apátfalván és Berégmegyében *gájz* (Takáts F.: Az apátf. nyelvj. 20. l. és MNy. III, 187), (hazai ném. nyelvj. *klazl* >) dunántúli *klázli* > *kélázli*-ből Sopron vidékén *kélájzli* (MTsz.), *susztér*-ből Dunántúl *sujsztér*, és *Bálint Sándor*, *Túri Károly* és *Kömüves Géza* urak szíves értesítése szerint *ananász* helyett is azt mondja a szegedi köznép, hogy *ananájsz*, és *kulimász* helyett a ceglédi köznép azt, hogy *kulimajsz*, a bácsmegyei Csantavéren pedig arról a gyermekről, amelynek a szájára vagy az arcára étel vagy valamely más ragadós anyag kenődött,